

UROŠ KECCMAN*, NENAD KECCMAN**

SAVREMENE TENDENCIJE U HOTELIJERSTVU I TURIZMU, HOTEL-VOZOVI, KOMERCIJALIZACIJA PLAVOG VOZA

CONTEMPORARY TRENDS IN HOSPITALITY AND TOURISM, HOTEL TRAINS, COMMERCIALIZATION BLUE TRAIN

Datum prijema rada: 21.8.2019.
UDK: 656.2+33:658+658.8

REZIME:

Promene u turističkoj tražnji i globalni trendovi naveli su hotelijere i restoratere da prilagode svoju ponudu novonastalim uslovima. Inspiracije su tražene u prošlosti, sadašnjosti i budućnosti, tako da postoje hotel-vozovi, dizajnerski hoteli, kapsula hoteli i slično u nameri da se zadovolji određena tražnja novih savremenih potrošača i njihovih individualnih potreba. Rad prikazuje jedan takav odgovor na globalne trendove i promene u turističkoj tražnji-ponudu hotel-vozova, koji za inspiraciju imaju prošlost i to Orijent ekspres. Pored prikaza najpoznatijih hotel-vozova, rad prikazuje i daleko poznati koncept – Plavi voz i glasno promišlja o potencijalnim rešenjima za njegovu komercijalizaciju.

Ključne reči: turistička tražnja, trendovi, hoteli, hotel-vozovi

SUMMARY:

Changes in tourism demand and global trends have led hoteliers and restaurateurs to tailor their offer to the new conditions. Inspirations have been sought in the past, present and future, so there are hotel trains, design hotels, capsule hotels, and the like, in order to meet the specific demand of new contemporary consumers and their individual needs. The paper presents one such response to global trends and changes in tourist demand - the supply of hotel trains, which have their past inspiration as an Orient Express. In addition to showing the most famous hotel trains, performance indicators and the widely known concept - Blue Train and loud promotion of potential solutions for its commercial use.

Keywords: tourist demand, trends, hotels, hotel trains

1. UVOD

Hotelijerstvo, kao bazični deo turizma, na izazove u turizmu odgovara novim sadržajima, koji se zasnivaju na primeni modernih tehnologija i novom ponudom čiji je cilj da ponudi kvalitet koji će zadovoljiti specifične zahteve turističke tražnje, odnosno savremenih tržišnih trendova [1].

Jedan od odgovora na tržišne trendova je i izgradnja dizajn hotela, hotela kapsula, vozova, brod hotela i slično. [2].

Čitanjem romana Agate Kristi „Ubistvo u Orijent ekspresu“ i gledanjem legendarnog filma „Iz Rusije sa ljubavlju“ vidimo da je demonstrirala da mističnost i romantika najviše privlače putnike da putuju luksuznim hotel-vozovima. Nažalost, tu privilegiju imaju smo oni koji mogu sebi da priušte ta putovanja, koja su po pravilu jako skupa i ne baš dostupna mnogim ljubiteljima putovanja i železnice.

Dolazak na Kusko vozom „Belmond Andean Express“, ili dolazak u Taj Mahal vozom „Maharajas

* Uroš Kecman, str. inž. saobr, Železnički integralni transport, Beograd, Hajduk Veljkov venac 4/l, uroskeccman19@gmail.com

** Nenad Kecman, dipl. inž. saobr, Klaster logistike Srbije, Beograd, Nemanjina 6, nenadkeccman55@gmail.com

Express", ili popiti čašu Porta u vozu „Kraljevski voz Doma Luisa I" poseban je i nezaboravan doživljaj.

U ovom radu predstavljaju se hotel-vozovi kao odgovor na savremene tržišne trendove u turizmu (širi predmet istraživanja), dok se u svom posebnom delu rad bavi predstavljanjem Plavog voza (uži predmet istraživanja). Cilj istraživanja rada odnosi se na pronalaženje potencijalnih rešenja za komercijalizaciju Plavog voza, kako bi se opravdao stručni karakter rada. Rad je nastao na bazi sekundarnog istraživanja autora, uz konsultaciju dostupnih bibliotečkih i drugih izvora i stručne dedukcije.

2. NAJPOZNATIJI HOTEL VOZovi

2.1. Orijent ekspres kao uzor

Sve je počelo sa Amerikancem Georgeom Mortimerom Pullmanom. On je prvi koji je predstavio mogućnosti putovanja luksuznim vozom kada je 1864. godine izgradio Pioneer, odnosno kada je konstruisao prvi železnički vagon sa visokom udobnošću za putnike. Železnički inovatori bili su impresionirani njegovim uspehom, bili su inspirisani da slede njegovu ulogu u uvođenju sličnih standarda u njihove automobile (u to vreme američki železnički sistem bio je daleko ispred bilo čega u Evropi). Jamesa Pullmana pozvao je u Englesku Allport, generalni direktor Midlendske železnice, i ova poseta na kraju je dovela do formiranja kompanije „Pullman Palace Car" 1882. godine. Od tog vremena nadalje, luksuznim putovanjem vozom u Britaniji dominirala je ova firma. Pullman je takođe pokušao da se infiltrira u evropska putovanja luksuznim vozom, ali je Georges Nagelmackers, koji je osnovao kompaniju Vagons-Lits 1876. godine, stvorio virtualni monopol na kontinentu svojim luksuznim vozovima koji formiraju mrežu linija širom Evrope. Orijent Ekspres bio je najpoznatiji od ovih međunarodnih ekspres vozova. Nagelmackers su takođe pokušali da prodru na britansko tržište, ali nikad nije zarobio nijedan značajan deo tržišta. Venecija Simplon - Orijent-Ekspres sastoji se od dva voza. Engleski koji vozi putnike i iz Viktorije u Folkeston i kontinentalni koji se sastoji se od restorana i kola za spavanje izvučenih iz kruga međunarodni vozova koji su prešli Evropu između

ratova - naročita vozna sredstva koja se koriste u Simplon-Orijent-Ekspresu [15]

Slavni voz Orijent ekspres preko Beča, Beograda i Niša na scenu stupa 1885. godine, ali do potpune izgradnje pruge deo puta prelazio se kočijama. Konačno, 1889. godine voz bez prekida prelazi put od Pariza do Istanbula. Kako železnički saobraćaj dobija na zamajcu i trasa Orijent ekspresa biva sve popularnija. Čak i tokom Velikog rata potpisan je sporazum i vozovi nastavljaju da saobraćaju.

Posle teških posleratnih godina dolazi zlatna era Orijent ekspresa. Čak tri trase tutnjaju Evropom od zapada ka istoku. Uz dve ranije opisane pridružuje im se „Arlberg - Orijent Ekspres" koji spaja Ciri, Inzbruk, Budimpeštu, a potom Bukurešt i Atinu. Modernizacijom vozova, uvođenjem spavaćih kola sa luksuznim kupeima, ponudom raskošne hrane i najboljeg pića Orijent ekspres postaje simbol evropske buržoazije i simbol luksuznog putovanja. Mreža vozova širi se starim kontinentom. Jedna trasa od Pariza nastavlja ka severu da bi i Englezi imali direktnu povezanost sa čuvenim Orijent ekspresom.

Ono što je mnogo značajnije u vezi sa Orijent ekspresom od njegovog ekonomskog uticaja i saobraćajne funkcije koju je obavljao u to vreme, jeste taj romantičarski zanos koji je on uvek širio oko sebe. Ceo svet je sa setom i nostalgijom maštao o vozu koji spaja istorijski i politički suprotstavljene delove Evrope kroz kapitalno delo Agate Kristi „Ubistvo u Orijent ekspresu", čuvena knjiga dopisnika Tajmsa, iz 1914. godine, potom jedan od najboljih filmova iz serijala o Džejsmu Bondu „Iz Rusije s ljubavlju". Opisuju ga i mnogi drugi romani, filmovi, novinski članci, čak i video igrice.

Interesantan je podatak da je čuveni voz Orijent ekspres samo jednom čekao polazak na beogradskoj železničkoj stanici i to 1928. godine. Te godine u Francuskoj je obeležavana deseta godišnjica savezničke pobede u Prvom svetskom ratu i zvanice iz Srbije (generali, bivši vojnici, političari...) putovale su Orijent ekspresom. Francuski ambasador, koji je prisustvovao ispraćaju, slučajno je na peronu primetio heroinu Prvog svetskog rata Milunku Savić, koja je ispraćala svoje ratne

drugove. Sa čuđenjem ju je upitao zašto i ona ne ide na ovo putovanje, a ona je odgovorila da nema novca. Ambasador i okupljeni građani su odmah reagovali i ubrzo je prikupljen novac za kartu, dok je ambasada Francuske obezbedila potrebnu dokumentaciju. Tako čuveni voz nije krenuo na vreme jer je sačekao da se omogući putovanje Milunki Savić [11].

Godine 1982, obnovljeni Venecijanski Simplon-Orijent Ekspres krenuo je sa stanice Victoria u Veneciju, skoro tačno 100 godina nakon što je prvi put prevezio putnike na njihovim egzotičnim i tajanstvenim putovanjima širom kontinenta. Ponovno lansiranje Orijent ekspresa privuklo je toliko pažnje da je Shervood ime iskoristio za luksuznu hotelsku kompaniju koju je stvorio. Hoteli Orijent ekspres danas su vlasnici nekih sjajnih svetskih hotela, koje je Shervood lično kupio u periodu od poslednjih 30 godina. Takođe, poseduje i dva druga luksuzna voza od kojih istočni i orijentalni prevoze putnike iz Singapura do Bangkoka, a Hiram Bingham se spušta kroz Svetu dolinu Inka do misterioznog napuštenog grada Maču Pikču u Peru [15].

Od 1995. godine Orijent ekspres bio je deo mreže EuroNight, koristeći savremena kola za spavanje. Doručak je bio uključen u cenu, ali nije bilo luksuza, te je 2001. godine linija ograničena na relaciju Pariz - Beč. Nekoliko godina kasnije polazna stanica preseljena je u Strazbur, blizu francusko-nemačke granice. U decembru 2009. godine EuroNight Orient Ekspres je nažalost obustavljen [5].

Danas restaurirani vagoni iz zlatne ere saobraćaju jednom nedeljno od Londona preko Pariza do Beča u letnjem delu godine. Karta košta oko 2.000 evra. Poput vremeplova voz će vas vratiti sedam ili osam decenija unazad i učiniće da se osetite kao deo stare evropske buržoazije.

Sve je počelo kao obična vozna linija, a postalo je legenda, deo istorije i identiteta čitave jedne evropske epohe. Od skromnih začetaka do sinonima za luksuzno putovanje i zaborav vremena vodimo Vas na najprestižnije putovanje starim kontinentom. Orijent ekspres je bio uzor za formiranje mreže hotel-vozova širom sveta, sa druge strane ukazao je da železnica može da se bavi visokim turizmom.

Slika 1. Orijent ekspres¹

Slika 2: Voz iz filma „Iz Rusije s ljubavlju“²

2.2. Luksuzni hotel na točkovima: Japanski Shiki-shima voz

Za putnike voza Shiki-shima iskustva sa „pet zvezdica“ počinju na stanici u Tokiju. Po dolasku putnici hodaju crvenim tepihom duž platforme do vrata voza, gde ih dočekuje osoblje uz klanjanje. Upečatljivo, futurističko vozilo od šampanjca i zlata, sa geometrijskim izrezanim prozorima, voz je obogaćen bogatim i nadahnutim detaljima. Služba batlera, koja radi non-stop, nudeći muziku po želji, recitale uz klavir, izvrsnu kuhinju pripremljenu pod vođstvom Katsuhiko Nakamura, najboljeg japanskog kuvara. Umetnički detalji su svuda, od ručno rezanog staklenog posuđa do savremenih lustera, koji štede energiju, i metalnih „grana“ u salonu inspirisanih šumom.

1 Izvor: Hotel Menadžer <https://hotelmanager.rs/2019/01/04/orijent-ekspres-jedan-voz-cela-evropa/> (pristupljeno 2.12.2019. godine)

2 Izvor: Hotel Menadžer <https://hotelmanager.rs/2019/01/04/orijent-ekspres-jedan-voz-cela-evropa/> (pristupljeno 2.12.2019. godine)

Luksuzna kompozicija Shiki-shima, koja je predstavljena u maju 2018. godine, odmah je rezervisana godinu dana unapred.

Kompozicija Shiki-shima ima 17 apartmana koji sadrže kontrastne ploče od toplog kedra i crvenog laka. Vagon za ručavanje nudi meni inspirisan sezonama (ime voza znači *Ostrvo četiri godišnja doba*) i regionima kroz koje voz putuje. Dva svetla, bela opservatorska vagona na oba kraja voza, pružaju sedišta za uživanje u pogledu na šumu, polje i more. Pet od najimpresivnijih karakteristika Shiki-shima jesu apartmani sa kupatilom napravljenim od aromatičnog drveta hinoki čempresa u kojima putnici mogu da uživaju u tradicionalnim kupkama.

Slika 3: Shiki-shima voz³

Slika 4: Unutrašnjost Shiki-shima voza⁴

3 Izvor: Magazin 42 <http://42magazin.rs/najluksuzniji-voz/> (pristupljeno 2.12.2019. godine)

4 Izvor: Magazin 42 <http://42magazin.rs/najluksuzniji-voz/> (pristupljeno 2.12.2019. godine)

Voz nudi putovanja u trajanju jedne, dve i tri noći za 2.150 – 6.300 funti po osobi, za pun pansion.

2.3. „Belmond Andean Express“, Peru

Renesansa luksuznih vozova proširila se po celom svetu. Sada je u upotrebi veliki broj novih, preuređenih i klasičnih vozova baš kao u danima kada je vožnja železnicom bila elegantan posao. Jedan od najluksuznijih je u Peruu, nazvan po istraživaču Belmondu Andreanu. Ovo je voz u kojem se očekuje da se putnici svečano oblače za večeru, gde pažljivi konobari služe obroke od pet jela u servisu od najfinijeg porculana i gde se posteljina štirka.

„Belmond Andean Express“ saobraća na jednoj od najviših železničkih linija na svetu. Putovanja od jedne i dve noći obuhvataju peruanski Altiplano, jezero Titikaka i pećine Sumbai, sa vezama za Kusko i Arekipu. Voz ima 24 prostrane i elegantne kabine, s tkaninama ručno tkanim i mekim tonovima vune od alpake.

Slika 5: „Belmond Andean Ekspress“⁵

2.4. „Kraljevski voz Doma Luisa I“, Portugal

Ovaj voz izgrađen je 1890. godine kao kraljevski voz za kralja Doma Luisa I. Posle obnove nudi celodnevna putovanja kroz dolinu Douro, a portugalska hrana i vino poseban su deo doživljaja, uz obavezni Porto, Vino Verde i Madera. Svakog vikenda, za putnike kuva drugi kuvar Michelin-kalibra. Jedno dugotrajno stajanje je u vinariji.

5 Izvor: Belmond. <https://www.belmond.com/trains/south-america/peru/belmond-andean-explorer/> (pristupljeno 3.12.2019. godine)

Slika 6: „Kraljevski voz Doma Luisa I“⁶

2.5. „Maharajas Express“, India

Najpoznatiji indijski luksuzni voz, „Maharajas Ekspres“, prima 88 gostiju. Nudi putovanja od 4 do 8 noći kroz najfascinantnija mesta u okruzima: Džajpur, Varanasi, Gou i naravno uz obaveznu posetu Tadž Mahalu. Kabine su klasičnog indijskog dizajna. U sastavu voza su dva restorana sa dobrim obrocima, raskošni bar i salon. Voz se zaustavlja za slonovske polo utakmice i večernje Aarti rituale u kupalištima Gangesa.

Slika 7: „Maharajas-express“⁷

2.6. „Blue train“, Južna Afrika

Ikona Južne Afrike, „Blue train“ dovodi goste iz Pretorije u Kejptaun već 70 godina. Putovanje na skoro 1.000 kilometara dugačkoj trasi pruža 31

6 Izvor: Forbes <https://www.forbes.com/sites/annabel/2017/09/28/a-rolling-feast-in-portugal-the-presidential-train/#7a47a74a57af> (pristupljeno 3.12.2019. godine)

7 Izvor: Maharajas-express India <https://www.maharajas-express-india.com/> (pristupljeno 3.12.2019. godine)

sat opuštanja u prostranim i luksuznim kabinama, uslugu i kuhinju sa pet zvezdica, nagrađivanu vinsku listu i 24-satnu uslugu batlera. Svečana večernja toaleta je obavezna. „Blue train“ takođe omogućava jednosmerni 19-satni noćni „železnički safari“, kao deo paketa koji kombinuje voz i safari u oblastima Greater Kruger i Sabi Sands.

Slika 8: „Blue train“⁸

2.7. „El Transcantábrico Gran Lujo“, Španija

Još jedan doživljaj putovanja u stilu zlatnog doba vozova železnicom iz 1920. godine. „El Transcantabrico Gran Lujo“ je autentični hotel sa pet zvezdica na šinama, sa osnovnim potrebštinama 21. veka (poput interneta). Osmodnevno putovanje od Santijago de Kompostele do San Sebastijana proslava je španskog pejzaža, gastronomije, kulture, glamura, zabave i opuštanja.

Slika 9: „El Transcantabrico Gran Lujo“⁹

8 Izvor: Forbes <https://blogs.forbes.com/annabel/files/2018/01/Blue-Train-deluxe-suites.jpg> (pristupljeno: 3.12.2019. godine)

9 Izvor: Renfe <http://www.renfe.com/trenesturisticos/eng/transcantabricoGranLujo-el-tren.html> (pristupljeno 3.12.2019. godine)

2.8. „GOLDEN EAGLE“, Rusija i Mongolija

Transsibirska železnica dugo je privlačila pažnju mnogih svetskih putnika, koji su uživali u klasičnim kompozicijama gde se sa ruksakom može putovati. Poseban doživljaj je putovanje transsibirskom rutom luksuznim vozom „Golden Eagle“ („Zlatni orao“). Dvonedeljnim putovanjem u dužini od 6.800 milja od Moskve do Vladivostoka, obilaze se obale Bajkalskog jezera i Ulaan Baator u Mongoliji.

Luksuzni vrhunski sadržaji otpočinju razgledanjem Kremolja, čašom šampanjca jednom nogom u Evropi, a drugom u Aziji u Jekaterinburgu, i tradicionalnom ruskom kuhinjom u Irkutsku - „Parizu Sibira“, a završavaju se odlaskom u malo istražene delove Sibira i Mongolije.

Slika 10: Unutrašnji salon „Zlatnog orla“¹⁰

Slika 11: Apartman u „Zlatnom orlu“¹¹

¹⁰ Izvor: <https://www.goldeneagleluxurytrains.com/trains/golden-eagle/gallery/> (prisupljeno 3.12.2019. godine)

¹¹ Izvor: Golden Eagle Luxury Train <https://www.goldeneagleluxurytrains.com/trains/golden-eagle/gallery/> (prisupljeno 3.12.2019. godine)

3. PLAVI VOZ

Plavi voz je muzejsko-turistički voz Železnica Srbije. Predstavljao je specijalan voz luksuznog tipa korišćen za potrebe nekadašnjeg predsednika SFRJ Josipa Broza Tita. Voz je činio celinu kojom mu je omogućen rad i boravak i sve protokolarne obaveze tokom putovanja, kako u zemlji tako i u inostranstvu, a imao je posebnu bezbednosnu zaštitu duž trase pruge kojom je saobraćao od strane armijskih i milicijskih snaga.

Enterijer je urađen u stilu art dekoa i posle više od pola veka izgled je ostao nepromenjen. Bio je u upotrebi od 1946. do 1980. godine. Poslednji put je saobraćao kao specijalan voz 5. maja 1980. godine prilikom prenosa Titovog kovčega iz Ljubljane u Beograd. Od prvog polaska Plavog voza, decembra 1946. godine, Tito je ovim vozom prešao više od 600.000 kilometara. Odluka o gradnji sadašnjih vagona doneta je 1956. godine, a voz su gradili „GOŠA“ iz Smederevske Palanke i fabrika vagona „Boris Kidrič“ iz Maribora. Sadašnje ime Plavi voz dobio je upravo prema boji u koju je ofarban da bi se razlikovao od kompozicija tadašnje JDŽ-a, koje su bile zelene boje. Plavim vozom putovalo je više od 60 svetskih državnika, a za putovanje engleske kraljice Elizabete II po Jugoslaviji, oktobra 1972. godine, voz je posebno preuređen. Smatrao se najluksuznijim vozom ondašnjeg vremena

Od 2004. godine ovaj voz je prvi put otvoren za širu javnost, odnosno za domaće i strane turiste. Od tada Plavi voz ima 30 do 40 tura godišnje. Voz je moguće iznajmiti, a ovo uglavnom koriste domaće i strane firme.

Plavi voz je činio jednu celinu za boravak, rad i druge obaveze za vreme putovanja. U unutrašnjosti voza nalazi se sve što je neophodno da bi se omogućio luksuz. U centralnom delu nalazi se predsednikov apartmanski salon, potom svečani salon za konferencije, vagon restoran, centralna kuhinja, apartmanski salon za goste, kola za spavanje i energetska kola [9].

Plavim vozom upravlja „Srbija Voz“ a. d., železničko preduzeće koje se bavi prevozom putnika, ali nažalost ne postoji spremnost da se kvalitetnije komercijalizuje.

Autentičnost voza je u potpunosti sačuvana (eksterijer i enterijer). To je voz koji ima sjajnu istoriju i u kome je, pored predsednika Tita, putovalo preko 60 stranih državnika, među kojima i najuticajniji lideri 20. veka: Hručov, Brežnjev, Naser, Gandi, Ahmed Ben Bela, Seku Ture, Dželal Bajar, grčki kralj Pavle i kraljica Frederika, britanska kraljica Elizabeta II, princ Filip i princeza Ana, kao i mnogi drugi. (Nikolić, 1980).

Plavi voz na visokom turističkom tržištu je „zlata“ vredan, ako bi se na najbolji način komercijalizovao. Čini se da je najpogodniji za povezivanje sa interkontinentalnim turizmom. Svi turisti iz Azije (posebno iz Kine, Indije i Bliskog istoka), Afrike (posebno iz Alžira, Tunisa i Egipta), Evrope (iz Rusije, Grčke, Engleske i Italije) vrlo rado će putovati i boraviti u njemu, pošto su njihovi državnici i istaknuti umetnici putovali Plavim vozom.

Za putovanje ovim vozom treba osmisliti nekoliko maršruta, kao na primer:

1. obilazak republika bivše SFRJ,
2. obilazak evropskih gradova: Bukurešt, Atina, Budimpešta, Beč, Prag, Sofija, Istanbul, Venecija.

Sve programe treba bazirati na ponudi „noć u vozu – dan u gradovima“. Program u vozu treba sadržajno prilagoditi krajevima koji se obilaze: promotivni filmovi, ambijentalna muzika, hrana i piće. Program u gradovima podrazumeva angažovanje i drugih vidova prevoza (turistički brodovi i autobusi), vrhunske vodiče itd.

Slika 12: Izgled Plavog voza¹²

¹² Izvor: Železnice Srbije <https://zeleznicesrbije.com/> (pristupljeno 3.12.2019. godine)

Plavi voz treba da bude i u funkciji promocije Republike Srbije.

Putovanje Plavim vozom treba da bude prestižno, a to znači da se visokom cenom putovanja mogu pokriti svi troškovi.

4. ZAKLJUČAK

Luksuzni turistički vozovi popularni su u celom svetu i na svim kontinentima. Oni su u funkciji visokog turizma, gde se troškovi njihove revitalizacije i izgradnje mogu putem turističkog angažovanja isplatiti.

Bez obzira na to da li su to novi i savremeni vozovi, kao japanski Shiki-shim, ili su to revitalizovani ili su replike starih vozova, oni privlače najplatežnije putnike širom sveta. Određivanje trasa vozova i povezivanje sa najtraženijim i najatraktivnijim turističkim destinacijama, uz vrhunsku uslugu u samim vozovima, postiže se magična privlačnost i željeni san najstrastvenijih svetskih putnika.

Rad prikazuje najpoznatije hotel-vozove kao uzor odnosno zarad benčmarkinga, kako bi se dobile nove ideje za korekciju postojeće ponude Plavog voza. Rad predlaže povezivanje Plavog voza sa interkontinentalnim turizmom, nove maršrute, sadržaj programa i druge elemente ponude.

LITERATURA

- [1] Barjaktarović D, Pindžo R, Savremeni trendovi u razvoju hotelijerstva, Turističko poslovanje, (18), 5-16, 2016.
- [2] Barjaktarović D, Upravljanje kvalitetom u hotelijerstvu, Univerzitet Singidunum, Beograd, 2016.
- [3] Forbes <https://www.forbes.com/sites/annabel/2017/09/28/a-rolling-feast-in-portugal-the-presidential-train/#7a47a74a57af> (pristupljeno 3.12.2019. godine)
- [4] Golden Eagle Luxury Train <https://www.goldeneagleluxurytrains.com/trains/golden-eagle/gallery/> (pristupljeno 3.12.2019. godine)
- [5] Sharon Hudgins, Food on the Move_Dining on the Legendary Railway Journeys of the World, Reaktion Books, 2019.

- [6] Belmond <https://www.belmond.com/trains/south-america/peru/belmond-andean-explorer/> (pristupljeno 3.12.2019. godine)
- [7] Blic <https://www.blic.rs/riznica/palata-na-sinama-legende-o-cuvenom-vozu-orijent-ekspres-kojim-su-se-vozili-kraljevi-a/w954gem>
- [8] Blic <https://www.blic.rs/slobodno-vreme/vesti/cuveni-orijent-ekspres-je-samo-jednom-kasnio-i-to-iz-beograda-a-razlog-za-to-je-bila/h5bhg8n> (pristupljeno 2.12.2019. godine)
- [9] Žel turist https://www.zelturist.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=26&Itemid=23 (pristupljeno 3.12.2019. godine)
- [10] Železnice Srbije <https://zeleznicesrbije.com/> (pristupljeno 3.12.2019. godine)
- [11] Kulturni centar Novog Sada <https://www.kcns.org.rs/agora/orijent-ekspres-munjeviti-voz/> (pristupljeno 2.12.2019. godine)
- [12] Maharajas-express India <https://www.maharajas-express-india.com/> (pristupljeno 3.12.2019. godine)
- [13] Časopis Kus <https://www.casopiskus.rs/orijent-ekspres-misterija-luksuznog-putovanja/> (pristupljeno 2.12.2019. godine)
- [14] Sherwood S, Venice Simplon Orient-Express_ The Return of the World's Most Celebrated Train, Weidenfeld & Nicolson, 1983.
- [15] Sherwood J, Fallon I, Orient-Express: A Personal Journey. Robson Press, 2012.